
Politološka istraživanja

Izvorni znanstveni članak
321.7

Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (I. dio)

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

Svrha je ovoga rada argumentirano pokazati vezu između političke kulture i političke strukture, odnosno demokracije. Svi dokazi o toj vezi analizirani su u okviru dvaju osnovnih pristupa odnosu kultura – struktura, tj. u okviru klasičnog pristupa o korespondenciji (u kojem se tvrdi, prije svega, prema funkcionalističkoj teoriji kulture, da postoji funkcionalno slaganje između kulture i strukture, da demokraciji odgovara građanska politička kultura, tj. da je “kultura način života strukture”, da zapravo kultura ima determinirajuću ulogu u odnosu na strukturu) i suvremenog interakcijskog pristupa (u kojem se, prije svega, prema teoriji kulture “kao značenja” ili “socijalnog djelovanja”, analiziraju složeni odnosi između različitih varijabli kulture i varijabli strukture, te njihov kombinirani učinak na demokraciju kao posljedicu toga odnosa). Ovaj drugi pristup ne uzima demokraciju kao “fiksirano stanje”, već kao dinamičku pojavu ili rezultat kombinirana interakcijskog odnosa kulture i strukture.

Analiza je pokazala kako su oba pristupa legitimna i korisna za razumijevanje demokracije i njezinog održavanja. Dakako, interakcijski pristupi istraživanju naznačenog odnosa su kompleksniji, ali i značajniji i životniji za razumijevanje demokracije. Analiza je pokazala kako politička kultura (demokratska legitimacija ili političko povjerenje, podržavanje civilnih sloboda, zadovoljstvo s načinom funkcioniranja demokracije, itd.) često ovisi o elementima same političke strukture (stranačkih sustava i koalicijskih modela, izbornih modela, modela demokracije, pozicija u strukturi vlasti, itd.). Politička kultura ima i autonomnu ulogu u odnosu prema političkoj strukturi, ali je vrlo često njezina uloga jako ovisna o odnosima političkih aktera i o varijablama same političke strukture. Pokazano je kako su ova istraživanja interakcije (kombiniranih učinaka) političke kulture i strukture vrlo sofisticirana, te da će najvjerojatnije u budućnosti predstavljati najplodniji dio političke znanosti, koji će omogućavati ne samo dublje razumijevanje “dinamičkih pravilnosti” u funkcioniranju demokracije nego i pothvate njezina “inovativnog održavanja” i postupnog razvoja.

* Vladimir Vujčić, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

G. Almond i S. Verba u svojoj glasovitoj knjizi "The Civic Culture" (1963.) tvrde da je politička kultura varijabla koja povezuje (*connecting link*) mikro i makro politike u određenom političkom sustavu. Upravo je zato politička kultura naroda, a ne samo elita, bitna za stabilno funkcioniranje političkog sustava. Oni su ustvrdili da veza između političke kulture i političke strukture postaje "jedan od najznačajnijih istraživačkih aspekata problema političke stabilnosti i promjene".¹ Tako su zapravo ovi autori otvorili problem kongruencije i dispariteta između kulture i strukture. Upravo bi po njima ova kongruencija omogućila postojanost i stabilnost demokratskom poretku. Njihova je teza da demokratskom političkom poretku, kao specifičnoj političkoj strukturi, odgovara tip građanske (tj. demokratske) političke kulture. Oni doslovce tvrde ovo: "Razvoj stabilne i učinkovite demokratske vlade (*government*) ovisi ne samo o strukturama države i politike: on ovisi o orijentacijama koje ljudi imaju prema političkom procesu – o političkoj kulturi. Ukoliko politička kultura nije u stanju poduprijeti demokratski sustav, šanse za uspjeh ovog sustava su slabe".²

Treba, međutim, reći da su mnogi autori, više ili manje izravno, nastojali nakon istraživanja Almonda i Verbe odgovoriti na ovo pitanje, tj. na pitanje koliko je politička kultura građana i elita važna za održavanje stabilne i dinamične demokracije. Međutim, valja reći da još uvijek ne postoji sustavni prikaz različitih istraživanja ovog problema, da ne postoji sustavno prikazan uvjerljiv dokaz o važnosti političke kulture za demokraciju i njezinu stabilnost. Neki su autori pokušali čak i osporiti važnost teze Almonda i Verbe o kongruenciji političke kulture i političke strukture kao uvjetu za održavanje dinamičke stabilnosti same strukture. Međutim, posljednjih godina pojavio se priličan broj radova koji izravno ili neizravno svjedoče o važnosti političke kulture za uspješno funkcioniranje demokracije. Zapravo, pojavio se određeni broj radova, koje držimo bitnima, za objašnjenje važnosti političke kulture u političkim procesima pojedinih država.

Danas možemo naći dosta suprotstavljenih pogleda i dokaza o ulozi političke kulture u razvoju demokracije, tj. o odnosu političke kulture i političke strukture. Jedan od značajnih zastupnika političko-kulturalnog pristupa politici, američki politolog R. Inglehart, u više je svojih radova tvrdio kako vjerovanja masa jako utječu na tip režima. On je smatrao da kulturalni modeli, kad se jednom uspostave, postižu značajnu autonomiju i mogu utjecati na političke i ekonomske procese. Prema njemu, politička kultura predstavlja nužnu vezu između demokracije i ekonomskog razvoja, tvrdeći da "jaka linearna korelacija između ekonomske razvijenosti (BDP *per capita*) i trajnosti demokracije nastaje uglavnom iz njegove (tj. BDP-a) veze sa "socijalnom strukturom i političkom kulturom"³, s tim da je politička kultura u toj vezi važnija od socijalne strukture i ekonomske razvijenosti. Drugim riječima, trajnost i stabilnost demokracije u različitim zemljama (tj. godine kontinuirane demokracije od 1900. do 1986.) zavisila je jako od ekonomske razvijenosti tih zemalja, ali je ta veza između ekonomije i demo-

¹ Almond, G., Verba, S., *The Civic Culture*, Princeton: Princeton University Press, 1963., str. 34.

² Almond, G., Verba, S., 1963., op. cit., str. 498.

³ Inglehart, R., The Renaissance of Political Culture, *American Political Science Review*, Vol. 82, br. 4, 1988., str. 1219.

kracije bila uglavnom posredovana razinom političke kulture građana. Ekonomski razvoj je važan samo ukoliko “donosi promjene u socijalnoj strukturi i političkoj kulturi”, te jedino tako “uvećava održavanje demokratskih institucija”.⁴ On je također tvrdio da su ljudski odgovori na njihove situacije oblikovani subjektivnim orijentacijama (političkom kulturom), koje variraju među kulturama i unutar subkultura, te da ove varijacije u subjektivnim orijentacijama odražavaju razlike u socijalizacijskim iskustvima, uz napomenu da rano socijalizacijsko učenje uvjetuje kakvo će biti ono kasnije.⁵ Njegova je glavna teza ova: Ako ekonomski razvoj ne prate izvjesne promjene u socijalnoj strukturi (razvoj tercijarnog sektora) i političkoj kulturi (primjerice, razvoj interpersonalnog povjerenja, osjećanja životnog zadovoljstva, te odbijanje revolucionarnih promjena), tada nije moguće očekivati uspostavljanje i trajanje liberalnih demokracija. Stabilna demokracija (njezino kontinuirano trajanje) odražava interakciju ekonomskih, političkih i kulturalnih činitelja. Ekonomski rast sam po sebi ne uvjetuje trajnost demokracije, već je ona jako vezana za rečene sociokulturalne promjene u društvu.⁶ Zaključak je, dakle, jasan: konsolidacija demokracije (liberalne ili parlamentarne) nije moguća bez uspješnog ekonomskog rasta, ali prije svega snažnih promjena u socijalnoj strukturi i političkoj kulturi građana. O tome postoji, barem prema navodima Ingleharta, obimna dokumentacija. Politička kultura u tim međuvezama između demokracije i ekonomije ima ne samo posredujuću nego, po svemu sudeći, i specifičnu autonomnu ulogu. Njegov model analize je pokazao da je “trajnost demokracije” ovisila prije svega o političkoj kulturi (interpersonalnom povjerenju, životnom zadovoljstvu, odbijanju revolucionarnih promjena), te da je ona objasnila, uz kontrolu “socijalne strukture”, oko pola varijance u postavljenom modelu trajnosti demokracije. Zaključak glasi da je ekonomski razvoj nužan, ali nedostatan za razvoj i održavanje demokracije. Ako on sam ne izazove izvjesne promjene u socijalnoj strukturi i kulturi, rezultat “ne može biti demokracija, već različite alternative”.⁷

Ovdje se ne radi o tome da spekuliramo o vezi između političke kulture i demokracije, već da tu vezu pokušamo pokazati rezultatima istraživanja, kao što je to pokušao Inglehart, a napose nekih istraživanja za koje držimo da snažno potvrđuju ovu vezu i pokazuju važnost političke kulture za uspješno i stabilno funkcioniranje demokracije.

F. D. Weil (1994.), američki znanstvenik, smatra da su se nakon Drugog svjetskog rata pojavila tri osnovna pristupa o odnosu politička kultura i politička struktura, te o posljedicama toga odnosa za demokraciju. Prvi pristup, kao što smo već rekli, sustavno su inaugurirali G. Almond i S. Verba u svojoj studiji “The Civic Culture” (1963.). Njihovo je istraživanje dijelom utemeljeno u tzv. funkcionalističkoj tradiciji koju je u društvene znanosti sustavno uveo T. Parsons. Oni su tvrdili da politička kultura igra glavnu ulogu u determiniranju političkih struktura i režimskih posljedica. Nakon toga, pojavile su se kritike takvog pristupa, s tvrdnjama da politička kultura ne igra naročitu ulogu ili da ona jednostavno slijedi iz strukture i institucija režima. Takva se, naravno,

⁴ Inglehart, R., 1988., op. cit., str. 1219.

⁵ Inglehart, R., *Culture Shift*, Princeton, Princeton Univ. Press, 1990., str. 19.

⁶ Inglehart, R., 1988., op. cit., str. 1220.

⁷ Inglehart, R., 1988., op. cit., str. 1229.

pozicija može pripisati marksizmu, ali i recentnijim smjerovima tzv. novog institucionalizma, te teorijama racionalnog izbora. Treći je pristup, što je zanimljivo, predložio sam G. Almond (1980.), koji je i glavni zastupnik prvog pristupa, tvrdeći sada da se odnos između političke kulture i političke strukture treba promatrati interakcijski, te da su ti recipročni odnosi veoma kompleksni. Posve je jasno, kaže Almond, da se politička kultura mora tretirati “kao nezavisna i zavisna varijabla, kao ona koja uzrokuje strukturu i da je njome uzrokovana”⁸ F. Weil smatra da ovaj posljednji pristup nije nikada znanstveno operacionaliziran, te da su se znanstvenici vraćali uglavnom prvome (jednostavnijem) pristupu.

F. D. Weil je u svojim istraživanjima prihvatio Almondov (treći) prijedlog o odnosu političke kulture i strukture, te je sam istraživao modele kombinacije političke kulture i političke strukture, te njihove doprinose demokratskim posljedicama. O tome će kasnije biti više riječi, ali je ovdje važno istaknuti znatne metodološke promjene u tijeku istraživanja odnosa kulture i strukture. Weil je te promjene ukratko, ali jasno opisao. On je, prema vlastitoj ocjeni, u svojim istraživanjima primijenio teoriju socijalnog djelovanja (*the social action framework*) u tradiciji M. Webera. Weil je pokušao pokazati razliku između pristupa utemeljenog na okviru socijalnog djelovanja i funkcionalističkog pristupa⁹, te pristupa na temelju teorije racionalnog izbora i novog institucionalizma. Okvir socijalnog djelovanja slični teoriji racionalnog izbora (*rational choice theory*), a razlikuje se od funkcionalizma, u ograničavanju motivacije i ciljeva djelovanja na aktere, a ne na sustav. Ciljevi djelovanja “stanuju” u akterima koji žele nešto ostvariti za sebe ili sustav, a ne u sustavu kao takvom. Prema funkcionalizmu, motivacija za djelovanje izlazi iz sustava, a ne samih aktera. Dalje, teorija socijalnog djelovanja, slično teoriji racionalnog izbora, ne fokusira se na učinke sustav – sustav, već na to kako se ponašanje aktera i njihove interakcije transformiraju u rezultate na razini sustava, te kako karakteristike na razini sustava ograničavaju (primoravaju) same aktere. Weil smatra kako ovaj pristup omogućuje analitičarima socijalnog djelovanja da izgrade finije modele kauzalnosti između aktera i sustava (akteri – sustav). Treće, okvir socijalnog djelovanja slični funkcionalizmu, a razlikuje se od teorije racionalnog izbora, s obzirom na neracionalne (običaje, vjerovanja, itd.) oblike. Naime, nije svako političko širenje pogleda na ciljeve i značenje djelovanja, tako što uključuje mnoga djelovanja utemeljena isključivo na racionaliziranim interesima političkih aktera, nego i na različitim afektivnim strukturama (običajima, normama, vjerovanjima itd.). Zato ovakav pristup izbjegava mnoge tautološke i empirijske probleme vezane za teoriju racionalnog izbora. I konačno, socijalno-akcioni pristup slični institucionalističkoj teoriji, a razlikuje se od teorije racionalnog izbora u tretiranju mnogih korporacijskih entiteta kao socijalnih aktera.¹⁰ O tome će kasnije biti više riječi. Ono što je važno jest to da je Weil zaključio kako monokauzalni modeli političke kulture i političke strukture nisu više

⁸ Almond, G. A., Verba, S. (eds.), *The Civic Culture – Revisited*, Sage Publications, 1980., str. 29.

⁹ Vidjeti o tome, primjerice, u Brown, R., *Political Studies and Cultural Studies: A Response to Finlayson and Martin*, *Politics*, Vol. 18, br. 3, str. 173-177.

¹⁰ Vidjeti o tome u Weil, F. D., *Political Culture, Political Structure, and Democracy: The Case of Legitimation and Opposition Structure*, u: Weill, F. D. (ured.), *Research on Democracy and Society*, *JAI Press Inc.*, Vol. 2, 1994., str. 67.

održivi. Svojim istraživanjima on je upravo to i htio pokazati. On je uvjeren kako socijalno-akcioni modeli predstavljaju napredak prema jednostavnim aditivno kauzalnim modelima. Socijalno-akcioni modeli dopuštaju, na prilično izravan način, da se ispituju interakcijski učinci, odnosno načini “transformiranja” akterovih akcija u posljedice sustava, te endogene promjene u samim parametrima sustava. Oni pomažu da se objasni kako, npr., politička kultura posreduje između egzogenih faktora (slabe performance sustava, recimo, u obliku visoke recesije i nezaposlenosti) te stranačkog sustava i opozicijske strukture (modela koaliranja), te kako sve to zajedno ima posljedice na demokraciju.

U osnovi su zapažanja F. Weila o pristupima istraživanju političke kulture i političke strukture točna. Međutim, smatramo da je korektnije govoriti o tri pristupa na sljedeći način. Prvi pristup, barem u istraživanjima Almonda i Verbe, nije jednostavno monokauzalni ili deterministički, kao što o tome govori Weil. Ovaj prvi pristup bilo bi primjerenije zvati korespondentnim, jer on jednostavno polazi od toga da određenoj političkoj strukturi odgovara određeni model političke kulture. Demokratskom političkom poretku jednostavno odgovara građanska ili demokratska politička kultura. Kao što demokracija nije čisti politički poredak, nego poredak pun kontradikcija (jednakosti i slobode, različitosti i zajedništva, moći i kontrole, itd.), tako ni demokratska politička kultura nije čisti, nego mješoviti tip kulture. Njihov je zadatak bio da samo utvrde i identifikiraju takav tip kulture i da konstatiraju koliko se on približava svome idealu (tipu-modelu), a koliko se udaljava od modela. Almond i Verba su upravo na temelju toga tvrdili, a uzimajući u obzir povijesne i sociološke činjenice, da stabilnost demokracije u nekoj zemlji ovisi o tome je li u njoj više ili manje na djelu model građanske političke kulture. U tome smislu politička kultura ima i determinirajuću ulogu u odnosu prema političkoj strukturi ili demokraciji kao sustavu vlasti. Tako su oni tvrdili, tj. pokazali, kako je u SAD-u i V. Britaniji, za razliku od Meksika, Italije i Njemačke, prisutan tip političke kulture koji je najbliži svome idealu ili prototipu. Dakako, problem je u njihovoj tezi što nisu preciznije definirali pojam “stabilnost demokracije”, koju su u svome radu rabili kao kriterijsku ili zavisnu varijablu u odnosu na modele ili tipove građanske političke kulture. Upravo je zato trebalo u sljedećim istraživanjima tu varijablu “stabilnost demokracije” bolje operacionalizirati, ali i sam pojam “političke strukture” trebalo je također bolje operacionalizirati, odnosno dodatno konkretizirati (napraviti taksonomiju), te u analitičkom istraživanju odnosa između političke kulture i političke strukture zahvatiti sve relevantne varijable istovremeno u njihovu interakcijskom odnosu, i vidjeti kako one tako utječu na demokratske posljedice, tj. kako proizvode demokraciju. Upravo je to pokušao, prema našoj ocjeni, uraditi u svojim istraživanjima F. Weil.

Prema tome, ako bi se prvi pristup mogao nazvati *korespondentnim* (demokraciji odgovara demokratska politička kultura), ali koji kao takav implicira i determinirajuću ulogu političke kulture u kauzalnom odnosu kultura – struktura, drugi bi se pristupi mogli nazvati *interakcijskim* (u demokraciji postoji složen interakcijski odnos između političke strukture i političke kulture te njegovih učinaka na demokraciju). U ovome posljednjem slučaju demokracija nije jedna fiksirana (nepromjenjiva, stalna) zavisna varijabla na koju utječu interakcije političke kulture i političke strukture. Ovdje je, zapravo, demokracija samo posljedica ili rezultat te spomenute interakcije. Demokracija kao zavisna varijabla zapravo ovdje ne postoji, već samo postoji “rezultat” interakcije

kulture i strukture. A taj rezultat je više ili manje demokracije ili čak kolaps demokracije, kao što je to bio slučaj u Njemačkoj 1930-ih. To je pojednostavljeno definiranje dvaju osnovnih pristupa istraživanju problema političke kulture i političke strukture. Ima, međutim, i radova koji stabilnost demokracije kao zavisne varijable definiraju u obliku trajanja demokracije u određenom povijesnom razdoblju, pa se tek onda proučavaju učinci ekonomskog razvoja, socijalne strukture i političke kulture na tako definiranu zavisnu varijablu. Međutim, između ovako i prije definirane “demokracije” kao zavisne varijable nema načelne razlike. U oba slučaja “demokracija” je ovako ili onako posljedica složene, egzogeno i endogeno, uvjetovane interakcije strukture i kulture.

Ovdje će zato najprije biti prikazana istraživanja političke kulture i političke strukture (demokracije), koja manje ili više odgovaraju prvom pristupu (pristupu korespondencije), a tek onda istraživanja koja odgovaraju drugom pristupu (pristupu interakcije).

1. Klasični dokazi o vezi (korespondenciji) političke kulture i političke strukture – demokracije

Prve dokaze o vezi političke kulture i političke strukture nalazimo u istraživanjima G. Almonda i S. Verbe (1963.). Na temelju komparativnih istraživanja političke kulture u pet zemalja (SAD-u, Meksiku, Italiji, V. Britaniji i Njemačkoj) ustanovili su da samo u dvije zemlje (SAD-u i V. Britaniji) postoji model političke kulture koji se najviše približava idealno-tipskom modelu građanske političke kulture, tj. modelu *the civic culture*. Ovi su autori zapravo u svojim istraživanjima pošli od teorijske teze da demokratskom političkom poretku može odgovarati samo jedan tip političke kulture, a to je građanska ili demokratska politička kultura. Ta građanska politička kultura, prema teoriji, nije jedan čisti tip političke kulture, kako smo o tome već u nekim prethodnim radovima detaljnije pokazali, već je ona tip “mješovite” političke kulture i ujedno tip “balansiranih dispariteta” ili “balansiranih kontradikcija” u endogenoj strukturi te kulture. Kao što ni sama demokracija nije jedan “čisti” politički poredak, već je poredak mnogih unutrašnjih kontradikcija (na primjer, jednakosti i slobode, moći i odgovornosti vlade itd.), tako ni politička kultura demokracije – građanska politička kultura – nije čisti tip političke kulture, već je mješoviti tip utemeljen na osposobljenostima pojedinaca da uspješno “balansiraju” unutrašnje kontradikcije u takvoj kulturi, tj. da balansiraju svoje orijentacije u podržavanju demokratskog poretka, ali da ga i spremno kritiziraju, da imaju razvijenu političku kompetenciju, ali da se aktiviraju politički samo kada osjete da je to potrebno, a ne uvijek, itd. Upravo takva kultura odgovara, po mišljenju Almonda i Verbe, demokratskom obliku vladavine.

Dakle, glavna osobina građanske političke kulture jest da je to mješovita politička kultura i kultura koja je prožeta nekonzistencijama i potrebama za balansiranjem unutrašnjih kontradikcija ili opreka. Ona je, dakle, u svojoj biti mješovita kultura i kultura balansiranih dispariteta. To su dvije najvažnije oznake ove kulture.¹¹

¹¹ Almond, G. A., Verba, S., 1963., op. cit., str. 493.

Građanska politička kultura, ako je suditi prema Almondovoj i Verbinoj studiji, jest dvostruko miješana kultura. Prvo, u demokratskom društvu istovremeno postoje pojedinci koji prihvaćaju samo jednu od tri različite političke uloge, a to znači podaničku, parohijalnu (župljansku, lokalističku) ili participativnu ulogu; prema tome, demokratsko društvo je samo po sebi mješavina pojedinaca s različitim političkim ulogama. Drugo, u demokratskom društvu postoji i značajna skupina pojedinaca koja posjeduje upravo građansku političku kulturu, a to znači da unutar sebe imaju istovremeno sve tri navedene uloge (podaničku, parohijalnu i participativnu), što samo po sebi uvjetuje i potrebu razvijene sposobnosti za balansiranjem tako oprečnih uloga.

Njihovo je istraživanje pokazalo, primjerice, da postoji značajan “jaz” između političke kompetencije građana i njihova stvarnog utjecaja na lokalne ili nacionalne strukture vlasti, kao što postoji i znatan raskorak između svijesti i obveze političke participacije (sudjelovanja na izborima, itd.) i stvarne participacije. Što je “jaz” između ovih kontradiktornih orijentacija veći, to je “balans kontradikcija” manji, te je u tome slučaju odstupanje od modela “građanske političke kulture” veće. Njihovo je istraživanje pokazalo da je ovaj balans najveći u SAD-u i V. Britaniji, te da se ove dvije zemlje najviše približavaju modelu građanske političke kulture. Dok je, primjerice, u SAD-u bilo 33% onih koji su uspostavili balans između političke kompetencije (svijesti o mogućnosti utjecaja na vlast) i stvarnog utjecaja na lokalne vlasti, takvih je u Meksiku bilo samo 9%.

Almond i Verba smatraju da ni ovaj “jaz” između kompetencije i njezine realizacije nije toliko važan, koliko možda sama razina političke kompetencije. Subjektivno kompetentni građani, iako rijetko ostvaruju svoju kompetenciju u praksi života, imaju više izgleda da to urade, kad to ureba, nego subjektivno nekompetentni građani. Tu osobinu u građanskoj kulturi ovi autori nazivaju “rezervom utjecaja”, a to znači da građanin nije stalno aktivan, ali je on sposoban i spreman to postati kad zatreba, želi li ostvariti neki politički cilj, otkloniti nepravdu ili braniti demokratski poredak.

Građani jednako tako moraju biti sposobni za upravljanje jednom dimenzijom političke kulture koju ovi autori nazivaju “afektom sustava” (*system affect*). Riječ je o lojalnosti ili odanosti demokratskom poretku. Ta lojalnost demokratskom poretku može biti afektivna (opća ili neproračunata odanost), ali može biti i instrumentalna (interesna, proračunata, koristoljubiva). Njihova su istraživanja pokazala, primjerice, da je politička kompetencija građana u Njemačkoj, koju ovi autori smatraju ključnom subdimenzijom demokratske političke kulture, bila češće vezana s procjenom gospodarske efikasnosti sustava, a rjeđe s dubljom afektivnom (emotivnom) odanosti sustavu kao takvom. U Meksiku je bilo obrnuto, politička kompetencija je bila jače povezana s ponosom na njihov politički sustav, a manje s njegovom ekonomskom performansom. Dakle, u Njemačkoj, kao i u Italiji, odanost sustavu bila je više pragmatična, instrumentalna, a manje afektivna, dok je u SAD-u i V. Britaniji bilo upravo obrnuto.

U demokratskoj političkoj kulturi mora postojati i određeni balans između konsenzusa i raskola. Politika podrazumijeva izbor između različitih alternativa, a to stvara političke stranke, pa tako i raskole u društvu. Bez raskola nema demokratske politike. Međutim, ako bi raskol bio prevelik, demokratsko društvo ne bi moglo postojati, a napose ne bi moglo kvalitetno (smireno) funkcionirati. Ako su, recimo, jako polarizirani odnosi među političkim strankama, onda to vodi do oštre stranačke polarizacije, te se

odnosi među političkim strankama ne uspostavljaju kao odnosi političke oporbe, odnosno prava na razliku i alternative, već kao odnosi ressentimenta ili političke mržnje i neprijateljstva. To vodi u zatvoreno, a ne otvoreno strančarstvo. U demokratskom društvu mora postojati stanoviti raskol koji proizlazi iz različitih interesa i prava na političke alternative i “policy strategije”, ali mora postojati i određena razina konsenzusa, tj. mora postojati “ograničena polarizacija” u njemu. Ako, primjerice, nema konsenzusa o poštivanju “demokratske procedure” (redovito održavanje izbora, poštenu izbori, mirna smjena vlasti, itd.), onda to mora rađati sukobe i uvjeti za mirno rješavanje raskola više ne postoje. Određena “ograničena polarizacija” ili određeni nivo konsenzusa, na primjer, o vladavini prava, socijalnoj pravdi, vanjskoj politici, odnosu prema korupciji, mora postojati, jer je to uvjet za efikasno političko vladanje i za mirno rješavanje različitih sporova i konflikata u društvu.

Prema Almondu i Verbi, građanska politička kultura, kako je ukratko ovdje opisana, nije primjerena samo za uspješno funkcioniranje demokracije, već je kao takva nužna za postizanje stabilne demokracije. Ona je, dakle, primjerena za održavanje učinkovite i stabilne demokracije. Zanimljivo je ovdje ponoviti da su u Zapadnoj Njemačkoj oni ustanovili kako odanost demokratskom sustavu proizlazi iz opažanja visoke gospodarske performanse sustava, a ne iz afektivne odanosti njemu. Zato su oni ustvrdili da ozbiljnija kriza u gospodarskom rastu u ovoj zemlji može dovesti do krize odanosti demokraciji. To se u Njemačkoj već jednom dogodilo 1930-ih, što je dovelo, barem prema nekim interpretacijama, do uspona fašizma i Hitlera na vlast. Bit će zanimljivo pratiti kako će se stvari tamo odvijati, s obzirom na to da je baš aktualna Njemačka vlada najspremnije prihvatila euro kao zajedničku europsku valutu, odričući se tako marke kao simbola njemačke državnosti, identiteta, moći i prosperiteta. Možda izvore takvom “odricanju” treba tražiti i u evidentiranim obilježjima njemačke političke kulture, koja odanost političkom poretku crpi iz njegove aktualne ili anticipirane ekonomske performanse, više nego iz afektivne vezanosti za njegove demokratske atribute.

Ono što je Almondova i Verbina studija pokazala jest da demokratskom poretku “odgovara” građanska politička kultura i da ta kultura može održavati stabilnost toga poretka. Glavno obilježje građanske političke kulture jest u sposobnosti građana da upravljaju različitim, tj. kontradiktornim političkim ulogama. Sposobnost balansiranja različitih uloga (podaničkih, parohijalnih i participativnih) i kontradiktornih orijentacija (kognitivnih, afektivnih i evaluativnih) jest glavno obilježje građanske političke kulture. To obilježje se uči procesima političke socijalizacije i edukacije. Za stabilno funkcioniranje demokracije nije dostatno imati visoke razine političke kompetencije (subjektivne svijesti o mogućnosti i spremnosti za političko djelovanje), vještine političke kooperacije, znanja o političkom sustavu, već je nužno imati i razvijenu svijest o nacionalnom identitetu i ponosu, razvijeno socijalno i političko povjerenje u sugrađane, odmjereni odnos prema vladajućoj eliti, spremnost na političku kooperaciju kad je to potrebno, te dublju afektivnu, a ne isključivo instrumentalnu vezanost za demokratski poredak. Sve to zajedno može osigurati, barem prema nalazima i teorijskim analizama koje su ostvarili Almond i Verba, stabilnost demokratskom poretku i njegovim postupnim (evolucijskim, reformatorskim, a ne revolucionarnim) promjenama. Dakle, osnovna je njihova teza da demokratskom poretku odgovara poseban tip političke kulture, a to je

građanska politička kultura, kako je ovdje eksplicirana, koja može osigurati ne samo učinkovito funkcioniranje demokracije, nego i njezinu trajnost ili stabilnost.

Vidimo, dakle, da ovi autori nisu odnos između političke kulture i političke strukture promatrali prema “tvrdoj” kauzalno-determinističkoj paradigmi. Oni su taj odnos, vjerojatno pod utjecajem Parsonsa, promatrali prije svega funkcionalistički: demokratskom političkom poretku odgovara građanska politička kultura. To nije model “racionalističko-aktivističke” kulture, već model mješovite kulture prožete raznim kontradikcijama koje demokratski građanin uspješno balansira unutar sebe i u odnosu na poredak kao takav i sve njegove pluralističke aktere. Upravo zato što neki autori žele odnos između strukture i kulture proučavati deterministički, odnosno isključivo kauzalistički, javili su se i prostori za različita sumnjičenja oko uloge političke kulture u razvoju, funkcioniranju i održavanju demokracije. Zato je naglasak pomaknut na institucije i ukupne političke strukture, a politička kultura, ili je u cjelini omalovažena, ili je marginalizirana u razmatranjima pitanja funkcioniranja i održavanja demokratskog poretka.

2. Neki noviji dokazi o korespondenciji političke kulture i strukture

O odnosu političke kulture i političke strukture, te o važnosti političke kulture za demokratsko mišljenje i ponašanje građana, svjedoče mnoga recentnija istraživanja, ali nam se neka od njih čine naročito značajnima. Sigurno je da u tu skupinu spada istraživanje R. S. Ericksona, J. P. McIvera i G. C. Wrighta, Jr. (1987.) o odnosu “državne političke kulture” (tj. državnog političkog konteksta) i javnog mišljenja i ponašanja građana. Njihovo je istraživanje utemeljeno na preciznoj teoriji i vrlo je kompleksno i sofisticirano. U biti oni su pokušali metodama empirijskog istraživanja utvrditi utjecaj političke kulture saveznih (federalnih) država u SAD-u na stranački identitet i ideologiju građana, te utjecaj ovih varijabli zajedno na predsjedničke izbore u ovoj velikoj zemlji.

U svome istraživanju pošli su od D. Elazarove (1966.) klasifikacije državnih političkih kultura u SAD. D. Elazar je, naime, smatrao da se sve savezne države u Americi mogu klasificirati u jedan od tri osnovna tipa političke kulture – individualistički, konzervativni ili moralistički tip. Napravio je čak i kartu saveznih država prema ovoj kategorizaciji. R. S. Ericksona i njegove kolege zanimalo je imaju li upravo države s određenim tipom političke kulture (što oni zovu “državnom političkom kulturom”) utjecaja na političke stavove (stranački identitet i političku ideologiju) građana. Kako bi to istražili, morali su ostvariti kontrolu tzv. demografskih varijabli, kao što su obrazovanje, dohodak, dob, rasa, religija, spol, veličina mjesta stanovanja. Htjeli su vidjeti ima li samo prebivanje u nekoj od saveznih država s označenom pripadajućom “državnom političkom kulturom” nezavisan utjecaj, u sklopu navedenih sociodemografskih varijabli, na spomenute zavisne varijable.

Nas ovdje ne zanima kakav je utjecaj pojedinih demografskih varijabli, koliko nas zanima utjecaj određene “državne političke kulture” na zavisne varijable. Nakon provedene statističke analize utvrdili su kako znanje o tome u kojoj saveznoj državi netko živi, tj. o “državnoj političkoj kulturi” građana, ima statistički značajan doprinos

predikciji stranačkog identiteta (tj. pripada li netko demokratima, konzervativcima ili nezavisnima) i ideološke orijentacije (liberalne, konzervativne ili umjerene), koji nadilazi onaj koji se može objasniti navedenom “demografijom” zajedno s regionalnim raščlambama državnog pripadanja.¹² Istraživanje je, dakle, pokazalo da najviše objašnjene varijance u navedenim političkim stavovima građana mogu biti pripisane različitim političkim kulturama pojedinih država u kojima dotični građani žive, a ne demografskim obilježjima građana tih država.

Ovi su autori nedvosmisleno zaključili da autohtoni “državni” efekti, koje oni pripisuju međudržavnim razlikama u političkoj kulturi, objašnjavaju mnogo više međudržavne varijance za stranački identitet i ideologiju, nego što to čini međudržavna razlika u demografskim atributima populacije tih država. Državno strančarstvo (stranačko opredjeljivanje) i ideološke usmjerenosti izgleda da su više funkcija državne političke povijesti i razvoja nego demografskih osobina populacije pojedinih država. Međutim, autori priznaju da ove važne razlike u državnoj političkoj kulturi nisu lako objašnjive.

Njih je, pak, još zanimalo utječe li državna politička kultura na konkretno ponašanje građana, tj. na savezne predsjedničke izbore. Ustanovili su da državna politička kultura, zajedno s definiranim stranačkim identitetom i ideologijom, objašnjava mnogo više varijance na predsjedničkim izborima u SAD nego čitav niz demografskih varijabli građana u ovim državama. Definirana varijabla kao “državna politička kultura”, tj. kulturalne komponente strančarstva i ideologije, omogućila je bolju predikciju glasovanja za predsjednika SAD nego su to mogle postići demografske varijable građana u pojedinim saveznom državama. Kulturalne komponente objasnile su 51% varijance na predsjedničkim izborima 1976. i 1980., a 42% u 1984. godini. Međutim, demografske komponente građana pojedinih država istovremeno su mogle objasniti samo 3% do 16% varijance na predsjedničkim izborima.¹³ Postoje, dakle, neki jedinstveni državni efekti na strančarstvo i ideologiju, te predsjedničke izbore, i oni su važniji od demografskih obilježja država i razlika u tim obilježjima.

Njihovo je istraživanje pokazalo da na razini individualne analize stanovanje u nekoj državi proizvodi barem toliko varijacija u strančarstvu i ideologiji koliko i tipične demografske varijable, Ali, na razini državne analize, tj. kada su savezne države bile jedinice analize (makrorazina), rezultati pokazuju da je najviše varijance na državnoj razini za strančarstvo i ideologiju bilo zbog državnih razlika u političkoj kulturi, prije nego zbog demografskih obilježja stanovništva pojedinih država. Ovi “državni efekti” su značajni ne samo uže kulturološki, nego još više politički, jer su imali značajnog utjecaja i na predsjedničke izbore u SAD.

Ovo je, dakle, istraživanje pokazalo da postoji značajna veza između političke kulture i demokracije (stranačkih i ideoloških opredjeljenja građana i njihova glasovanja na predsjedničkim izborima). Samo prebivanje (stanovanje i življenje) u nekoj od saveznih država imalo je puno veći utjecaj na stranačko i ideološko opredjeljenje, te na

¹² Erickson, R. S., McIver, J. P., Wright, G. C., Jr., State Political Culture and Public Opinion, *American Political Science Review*, Vol. 81, br. 3, 1987., str. 803.

¹³ Erickson, R. S. ..., 1987., op. cit., str. 811.

predsjedničke izbore, nego sve demografske varijable zajedno. Autori su ovo pripisali jedinstvenoj političkoj kulturi pojedinih država, njihovoj posebnoj povijesti i načinu političkog razvoja. Oni su mišljenja da ovi rezultati otkrivaju važnost, ali i misteriju djelovanja državne političke kulture.

O odnosu između političke strukture i političke kulture, odnosno o odnosu političke kulture i demokracije, govore na poseban način i istraživanja koja su proveli američki istraživači T. W. Rice i J. L. Feldman (1997.). Ovi su istraživači nastojali utvrditi veze u građanskoj političkoj kulturi između suvremenih Amerikanaca koji imaju podrijetlo u nekoj od europskih zemalja (tj. američkim Europljanima) i građana tih istih europskih država (Italije, Danske, itd.), dakle, aktualnih Europljana. Američki su ispitanici kategorizirani, radi komparacije, prema zemlji svoga europskog podrijetla. Cilj je istraživanja bio utvrditi imaju li etničko podrijetlo (zemlja iz koje se emigriralo) ili novi politički kontekst (tj. život u Americi) više ili manje utjecaja na razvoj demokratske (građanske) političke kulture (*civicness*).

T. Rice i J. Feldman su u svome istraživanju koristili rad R. D. Putnama (1993.), koji je istraživao veze građanskih stavova i uspješnosti funkcioniranja demokracije u Italiji. Putnam je, naime, ustanovio da postoji čvrsta veza između građanske kulture i uspješnosti te responzivnosti regionalnih vlasti u Italiji. Ustanovio je da političko-kulturalno naslijeđe pojedinih regija u Italiji ima izravan i moćan utjecaj na kvalitetu funkcioniranja regionalnih uprava. U svome istraživanju Putnam je ispitivao četiri osnovne dimenzije građanske političke kulture: 1. građansku aktivnost (zainteresiranost za politiku i javne poslove, te participaciju u politici; podržavanje općeg javnog dobra, kao nečega višeg od agregata individualnih interesa); 2. političku jednakost (svi su građani politički jednaki, uspostavljaju horizontalne veze reciprociteta i kooperacije, a ne vertikalne veze autoriteta i ovisnosti); 3. solidarnost, povjerenje i toleranciju i 4. socijalne strukture kooperacije, tj. članstvo i sudjelovanje u raznim izvanpolitičkim udrugama i klubovima (sindikatom, sportskim i rekreativnim klubovima, itd.).¹⁴ Putnam je mišljenja da su ovo dobri indikatori građanske političke kulture, koju građani mogu posjedovati u višem ili manjem stupnju ili opsegu.

Rezultati istraživanja Rice i Feldmana pokazali su da postoje značajne korelacije između stavova građanske političke kulture suvremenih Amerikanaca europskog podrijetla i suvremenih (tj. aktualnih) Europljana. Prosječna korelacija između raznih komponenti građanske političke kulture iznosila je iznad 0,50, iako su korelacije između dvaju uzoraka (američkog i europskog) za pojedine indikatore političke kulture bile i mnogo veće, kao npr. između povjerenja u druge ljude korelacija je iznosila čak 0,72, između povjerenja i glasovanja na posljednjim predsjedničkim izborima 0,70, itd.¹⁵ Autori su zaključili da je oko 3/4 varijance u građanskoj kulturi Amerikanaca europskog podrijetla objašnjeno na temelju građanske kulture suvremenih Europljana. Rezultati, dakle, pokazuju da se je etničko kulturalno naslijeđe zadržalo u građanskim stavovima Amerikanaca, čak i pored toga što je nova sredina utjecala na njihovu ho-

¹⁴ Putnam, R. D., *Making Democracy Work*, Princeton: Princeton Univ. Press, 1993.

¹⁵ Rice, T. W., Feldman, J. L., Civic Culture and Democracy from Europe to America, *The Journal of Politics*, Vol. 59, br. 4, 1997., str. 1152.

mogenizaciju. Etničko podrijetlo je igralo značajnu ulogu čak i onda kad je ono u regresijskoj analizi kontrolirano čitavim nizom drugih varijabli, kao što su spol, dob, obrazovanje, prihodi, mjesto stanovanja, regionalna pripadnost, itd. Istraživanje je pokazalo da postoji i dosta jaka veza na drugim stavovima; na primjer, na ljestvici političke ideologije (lijevo-desno) korelacija je iznosila 0,46, dok je veza između stavova o sreći općenito iznosila čak 0,73, a na ljestvici zadovoljstva s poslom 0,54. Putnam je, također, u svojim istraživanjima ustanovio da višu razinu zadovoljstva i sreće općenito iskazuju ljudi koji žive u jače razvijenim građanskim zajednicama (*civic communities*).

Da bi preciznije odgovorili na pitanje odnosa građanske političke kulture i političke strukture, odnosno odnosa političke kulture i demokracije, ovi su autori pokušali kontrolirati vrijeme imigracije u SAD. Tako su pokušali odgovoriti na pitanje je li etničko kulturalno naslijeđe važnije za oblikovanje građanske političke kulture od novoga političkog konteksta u kojem su imigranti i njihovi potomci dulje ili kraće nastanjeni. Pošlo se od hipoteze da bi potomci ranijih imigranata morali imati razvijenije stavove građanske kulture, nego potomci kasnijih imigranata, zbog činjenice da su duže živjeli u demokratskom američkom kontekstu, te da su se tako sve više vremenski udaljavali od svoga etničkog podrijetla.

Rezultati su, međutim, bili iznenađujući. Potomci su bili sličniji djedovima koji su ranije imigrirali u Ameriku, nego potomci čiji su djedovi imigrirali kasnije. To, pak, govori o trajnosti (žilavosti) političke kulture i njezinoj prenosivosti. Politička kultura, dakle, traje dugo i prenosi se s jednog prostora na drugi, te s jedne na drugu generaciju procesima obiteljske političke socijalizacije. Zanimljivo je da su se potomci kasnijih imigranata više udaljavali od svojih djedova u građanskoj političkoj kulturi, nego potomci ranijih imigranata. Na primjer, potomci ranijih imigranata manje su izgledni u redovitom čitanju novina, nego potomci kasnijih imigranata (43% prema 64% u korist kasnijih), da glasuju na predsjedničkim izborima (55% prema 72% u korist kasnijih), itd.¹⁶ Prema tome, potomci ranijih emigranata su manje građanski oblikovani od potomaka kasnijih imigranata. Na primjer, potomci talijanskih i danskih imigranata manje su povjerljivi, tolerantni, itd., nego potomci kasnijih imigranata.

Ovi rezultati su, prema mišljenju navedenih autora, i dobri i loši za objašnjenje odnosa između kulture i strukture, tj. između političke kulture i demokracije. Dobri su pod uvjetom da imigranti sa sobom donose visokorazvijenu građansku kulturu, ali to često nije slučaj, a loši su, što je češći slučaj, kad sa sobom donose nisku razinu građanske inklinacije. Oni smatraju da su upravo talijanski imigranti ponijeli u svome "kulturnom prtljagu" vrlo nisku razinu građanske usmjerenosti. Zato njihova politička kultura ne odgovara američkoj političkoj strukturi, tj. liberalnom demokratskom političkom kontekstu. Rezultati također pokazuju da ljudi samim življenjem, čak i nekoliko generacija, u demokratskom političkom kontekstu kao što je američki, ne usvajaju građansku političku kulturu olako. Kao glavna zapreka tome stoji "kulturalna prtljaga" vezana za etničko podrijetlo. Etničko kulturalno naslijeđe predstavlja značajnu zapreku demokratskoj političkoj socijalizaciji u novom demokratskom političkom kontekstu. Ovi nalazi, više ili manje izravno, u svakom slučaju potvrđuju tezu da postoji jaka veza između političke kulture i političke strukture, te kad se ta veza prenese u drugi politički

¹⁶ Rice, T. W., Feldman, J. L., 1997., op. cit., str. 1160.

kontekst, kao što je to bio ovaj put u američki politički kontekst, tada ta veza više nije primjerena – javlja se nekongruencija između kulture i strukture, pa to sigurno ima posljedica na političko ponašanje građana i na uspjehe u funkcioniranju demokracije. Sve to jasno upozorava da se politička kultura ne može ignorirati kao važan činitelj u funkcioniranju demokracije. Ako ne postoji kongruencija, ili ako se ona ne uspostavlja, između političke kulture i njoj odgovarajuće političke strukture, tada institucije i politički procesi primjereni toj strukturi ne mogu uspješno funkcionirati.

Ovdje smatramo naročito vrijednim istraživanje R. Rohrschneidera (1994.) o političkoj kulturi političkih elita (parlamentaraca) iz Zapadne i Istočne Njemačke nakon ujedinjenja. Budući da znamo kako su ove elite radile i živjele u različitim političkim sustavima gotovo 50 godina, može se smatrati da je to bio kvazi-društveni eksperiment o tome kako politički kontekst utječe na političku kulturu, te ovo dvoje zajedno na određeni koncept demokracije (liberalne, egalitarne, izravne ili plebiscitarne). Smatramo da je taj povijesno nametnuti “društveni eksperiment” nakon 1945. godine veoma pogodan za ispitivanje učinaka između političke strukture i političke kulture.

R. Rohrschneider najprije konstatira da u literaturi ne postoji jedna čvrsta skupina demokratskih vrijednosti koje bi činile političke elite demokratskima. Međutim, kako će se razvijati demokratski sustav, sigurno je da ovisi o tome koliko su elite odane demokratskim pravima, te o tome naginju li prema socijalno egalitarnim načelima ili su sklonije plebiscitarnim političkim procedurama. On smatra, zajedno s nekim drugim autorima, da ove tri ključne vrijednosti, koje se često prikazuju kao koncepcije demokracije samih elita, konstituiraju važne elemente elitnih ideologija. Upravo je zato ovaj autor ispitivao demokratske vrijednosti elita u Njemačkoj iz tri različita ugla, odnosno prema tri osnovna modela demokracije. Prvi model se tiče liberalno-parlamentarne demokracije, koja naglašava individualna politička prava, kao što su pravo na participaciju u politici i pravo na formiranje opozicije (što je R. Dahl nazvao *polyarchy*). Drugi model se odnosi na socijalističku demokraciju koja naglašava egalitarnu distribuciju ekonomskih dobara i povezuje idealno-tipsku demokraciju sa osiguravanjem takvih dobara. Treći model definira direktnu demokraciju, u kojoj se naglašava razvoj plebiscitarnih procedura (zborova, referendum, itd.), kako bi se proširilo izravno političko uključivanje građana. Upravo te koncepcije demokracije (liberalnu, egalitarnu i plebiscitarnu) ovaj je autor definirao kao zavisne varijable u svojim istraživanjima utjecaja političkog konteksta (različitih političkih institucija i procesa koji su u Zapadnoj i Istočnoj Njemačkoj trajali oko 45 godina) na političku kulturu građana.

U svome istraživanju ovaj je autor nastojao posebno kontrolirati utjecaj političkog konteksta preko varijable kao što je režimsko iskustvo političkih elita (političko iskustvo elita i građana u Zapadnoj ili Istočnoj Njemačkoj), odnosno liberalno-demokratsko ili socijalističko političko iskustvo, te generacijske efekte političkog iskustva (prijeratnih li poslijeratnih generacija). Na temelju toga postavio je 6 hipoteza. Evo nekih od njih: Hipoteza 1.: Elite Istočne Njemačke su manje sklone podržati liberalno demokratske vrijednosti nego elite Zapadne Njemačke; Hipoteza 2.: Poslijeratne elite su više odane demokratskim pravima nego prijeratne elite u Zapadnoj Njemačkoj, ali ne i u Istočnoj Njemačkoj.

Rohrschneider je ispitao stavove o demokratskim pravima i koncepcijama demokracije 1991.-1992. na uzorku od 168 parlamentaraca (vijećnika) ujedinjenog berlin-

skog parlamenta. Rezultati su, kao što smo rekli, zanimljivi zato što su parlamentarci iz bivše Istočne Njemačke iskusili socijalistički politički sustav, a oni iz Zapadne Njemačke bili su izloženi liberalno-demokratskom političkom sustavu.

Rezultati su pokazali da su na mjerama o podržavanju demokratskih prava (prava na opoziciju, na demonstracije, itd.) vijećnici u berlinskom parlamentu iz bivše Istočne Njemačke bili nešto manje skloni podržati ova prava od vijećnika iz Zapadne Njemačke. Prema tome, oni su na pitanjima sa zatvorenim odgovorima, kad je riječ o podržavanju demokratskih prava, bili veoma slični, ali su oni iz Zapadne Njemačke ipak pokazivali nešto veću sklonost podržavanju ovih prava.

Međutim, na otvoreno pitanje o tome što oni podrazumijevaju pod demokracijom, nastale su značajne razlike između ove dvije skupine vijećnika. Tako je na ovo pitanje veliki broj vijećnika spomenuo u svojim odgovorima barem jedno civilno pravo (na primjer, slobodu, slobodu izražavanja) kao važnu komponentu demokratskog sustava (u Istočnoj Njemačkoj oko 65%, a u Zapadnoj 73%). Unutar istočne skupine vijećnika, oni koji pripadaju prijeratnoj generaciji češće su spominjali civilna prava (77%), nego oni koji pripadaju poslijeratnoj generaciji (56%), dok nema jasne generacijske razlike među onima sa zapada. I ovaj se put pokazalo da obje skupine vijećnika u ujedinjenoj Njemačkoj (tj. u Berlinu) vrednuju dosta visoko civilna prava, te narodnu kontrolu (vlast naroda) kao osobinu demokracije.

Ali razlike između istočne i zapadne skupine vijećnika javile su se na nekim drugim komponentama demokracije. Tako je razlika bila prilično značajna na komponenti socijalne jednakosti. Istočna skupina vijećnika je spominjala socijalnu jednakost (potrebu da država osigurava socijalnu zaštitu svakome) čak u više od 35% slučajeva u odnosu prema vijećnicima sa zapada, koji su ovu komponentu spominjali samo 8%. U onih s istoka uočene su bitne generacijske razlike – prijeratna generacija je spominjala ovu komponentu oko 30%, a poslijeratna generacija vijećnika čak 44%. Oni sa zapada, ne samo što ovu komponentu nisu spominjali tako često nego nije postojala ni veća generacijska razlika među vijećnicima. Istočni vijećnici su jednako tako češće nego oni sa zapada spominjali direktnu demokraciju (plebiscitarno odlučivanje, čak 25,3% prema 2,2%). Ponovo je razlika između prijeratne i poslijeratne generacije na istoku bila vrlo značajna (14% prema 42% respektivno), a na zapadu takve međugeneracijske razlike gotovo da i nije bilo.¹⁷ Očito je, dakle, da je socijalistički politički poredak i kontekst jako utjecao na to da vijećnici s istoka znatno češće nego oni sa zapada podrže direktnu demokraciju, odnosno plebiscitarne procedure odlučivanja, dok su oni sa zapada smatrali takve procedure načinom erodiranja demokracije.

U cjelini gledano, većina vijećnika s istoka i zapada često je spominjala civilna prava i političko takmičenje, ali je znatna proporcija onih s istoka više cijenila direktnu demokraciju i socijalnu jednakost kao elemente demokracije, dok su oni sa zapada nadmoćno cijenili reprezentativne institucije i takmičenje među političkim elitama i socijalnim grupama. Razlike se naročito javljaju među poslijeratnim elitama, što sugerira da su i istočne i zapadne političke institucije utjecale svaka na svoj način na

¹⁷ Rohrschneider, R., Report from the laboratory: The Influence of Institutions on Political Elites' Democratic Values in Germany, *American Political Science Review*, Vol. 88, br. 4, 1994., str. 931.

oblikovanje vrijednosti elita, tj. vijećnika. Tako elite iz obje Njemačke podržavaju dosta visoko demokratska prava (slobode, okupljanja, itd.), ali je ta odanost ovim pravima, kako su rezultati pokazali, bila utjelovljena u različitim demokratskim idealima, odnosno koncepcijama demokracije: u Zapadnoj Njemačkoj u liberalno demokratskoj (parlamentarno-reprezentativnoj), a u Istočnoj Njemačkoj u socijalističko egalitarnoj i plebiscitarnoj koncepciji demokracije.

R. Rohrschneider je proveo i vrlo zanimljivu multivarijantnu analizu izvora navedenih vrijednosnih orijentacija. I ovaj put je proučavao, samo na multivarijantan način, utjecaj režimskog iskustva (istočnonjemačkog i zapadnonjemačkog), generacijskog iskustva (prijeratne i poslijeratne generacije), članstva u komunističkoj partiji, postmaterijalističku u odnosu prema materijalističkoj orijentaciji, religioznosti članova skupštine, njihova obrazovanja, prihoda i spola, na tri zavisne varijable: podržavanje demokratskih prava, podržavanje egalitarne demokracije, te podržavanje direktne (plebiscitarne) demokracije.

Iako su ove analize vrlo složene i u cjelini zanimljive, ipak nas ovdje zanima samo osnovni rezultat. Autor kaže kako u cjelini ove analize svjedoče o važnosti “režimskog iskustva kao značajnog izvora elitnog poimanja idealno-tipske demokracije. Znatna razlika između istoka i zapada postoji na socijalno egalitarnoj i plebiscitarnoj dimenziji demokracije, što potvrđuje tezu institucionalnog učenja. Osim toga, neke (iako ne sve) generacijske razlike unutar istoka i zapada su konzistentne s pojmom generacijski vezane kulturalne promjene, naročito za socijalno egalitarnu i plebiscitarnu dimenziju”. U biti režimsko iskustvo (politički kontekst) nije imao jači diferencirajući utjecaj na vijećnike iz obje Njemačke, ali je ova varijabla imala snažan utjecaj na stjecanje egalitarne i direktne ili plebiscitarne koncepcije demokracije na istoku.

Rezultati, dakle, pokazuju da postoji konvergencija i divergencija u političkoj kulturi među vijećnicima iz Zapadne i bivše Istočne Njemačke. Konvergencija je opažena u podržavanju demokratskih prava građana, a divergencija u poimanju demokracije – oni s istoka više cijene socijalistički oblik egalitarne demokracije, te direktne ili plebiscitarne, dok oni sa zapada više cijene liberalno-demokratski (parlamentarno-reprezentativni i natjecateljski) oblik vladavine. Ovi rezultati, prema mišljenju istog autora, potvrđuju istovremeno dva modela o stjecanju koncepcija demokracije i vrijednosnih orijentacija. Ovaj proces konvergiranja vrijednosti objašnjava se modelom difuzije vrijednosti (putem sredstava javnog komuniciranja, putovanjima, itd.), dok se proces divergiranja vrijednosti u ovoj kvazieksperimentalnoj njemačkoj situaciji (podjeli Njemačke na zapadni i istočni dio) objašnjava modelom političke socijalizacije u različitim političkim kontekstima i sustavima (na zapadu demokratskim, a na istoku socijalističkim).¹⁸

¹⁸ Vidjeti o tome opširnije u radu Weil, F., *The Development of Democratic Attitudes in Eastern and Western Germany in a Comparative Perspective*, u: Weil, F. (ured.), “*Research on Democracy and Society*”, *JAI Press Inc.*, Vol 1., 1993., str. 195-227. U ovome je radu Weil pokazao razlike i sličnosti u političkoj kulturi građana Istočne i Zapadne Njemačke, koje su nastale kao posljedica razdvajanja ove države, te stvaranja dvaju različitih političkih sustava u njima.

Ovaj je autor posebno kontrolirao utjecaj režimskog iskustva (režima) na navedene zavisne varijable (demokratska prava, egalitarnu demokraciju i direktnu demokraciju) s obzirom na generacijske efekte (prijeratnu i poslijeratnu generaciju), ali naravno u kontekstu drugih nezavisnih varijabli. Pokazalo se da je režimsko iskustvo beznačajno za podržavanje demokratskih prava u poslijeratnim elitama. A to znači da su poslijeratne elite na istoku i zapadu Njemačke “primarno podijeljene postmaterijalističkim vrijednostima i obrazovnim postignućima, ali ne i njihovim režimskim iskustvom – barem koliko se to tiče njihove odanosti liberalnim demokratskim vrijednostima. Nasuprot tome, varijabala režimskog iskustva je visoko značajna unutar prijeratne generacije, što pokazuje da efekti vrijednosne difuzije su manji među prijeratnim nego poslijeratnim elitama”.¹⁹ Ali, rezultati vezani za egalitarno poimanje demokracije dokumentiraju limite modela difuzije vrijednosti. Režim-varijabla bila je naročito jaka među poslijeratnom generacijom, proizvodeći bitne istočno-zapadne razlike oko socijalno-egalitarnih ideala među poslijeratnim elitama. Suprotno tome, režimsko iskustvo je bilo samo slabo vezano za egalitarne vrijednosti prijeratnih elita. Na ovoj dimenziji, kao i onoj vezanoj za plebiscitarno poimanje demokracije, istočne i zapadne elite su se odvajale i udaljavale međusobno u vrijeme državne podjele i tako različitog političkog konteksta i političke socijalizacije u tim kontekstima.

U cjelini, dakle, ovi rezultati podržavaju interpretaciju kako je podrška za liberalna demokratska prava bila difundirana (učenjem po modelu) u Istočnu Njemačku. U isto vrijeme, difuzija idealno-tipskih modela demokracije nije se dogodila u istom stupnju. Istočno-njemačke poslijeratne elite naročito su cijenile liberalna demokratska prava, ali u kombinaciji sa socijalno egalitarnim i plebiscitarnim idealima. U zapadnoj Njemačkoj elite su cijenile ista ova prava dosta visoko, ali u kombinaciji s liberalno-demokratskim konceptom demokracije.

Osnovni je zaključak jasan: parlamentarne elite iz Zapadne i Istočne Njemačke značajno su oblikovane iskustvima življenja i djelovanja u liberalno-demokratskom ili socijalističkom političkom sustavu. Njihovi različiti politički sustavi utjecali su na razlike u poimanju demokracije, iako ne toliko na razlike u poimanju i podržavanju demokratskih (civilnih) prava građana. Razlika između ovih elita nije više u tome treba li demokracija ili ne, odnosno treba li podržavati demokratska prava građana ili ne, već je razlika između njih oko samog modela demokracije. O tome Rohrschneider kaže ovo: “Ali prisutnost generalne odanosti demokratskim pravima u Istočnoj Njemačkoj pokazuje da barem u načelu (iako ne u praksi), istočnonjemačke elite ne bi trebalo uvjeravati u vrijednost demokratskog sustava – one su već uvjerene. Radije, novi zadatak je uvjeriti znatan dio istočnonjemačkih elita u vrline parlamentarno-reprezentativne demokracije”.²⁰ Raskol, dakle, među ujedinjenim njemačkim elitama nije više oko vrijednosti demokratskog poretka, napose građanskih prava, nego oko modela ili koncepta demokracije.

Ali, ono što je ovdje najvažnije jest to da politička struktura (različiti politički sustavi – liberalno-demokratski ili socijalističko-egalitarni) ima značajan utjecaj na razvoj

¹⁹ Rohrschneider, R., 1994., op. cit., str. 935.

²⁰ Rohrschneider, R., 1994., op. cit., str. 937.

određenih, možda najdubljih i najelaboriranijih, dimenzija političke kulture – na razvoj i podržavanje modela demokracije (parlamentarno-reprezentativne ili egalitarne i plebiscitarne). Ovi rezultati, koristeći kvazi-eksperimentalnu političku situaciju u Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata, jasno pokazuju da postoji funkcionalna veza između političke strukture i političke kulture, te da se ta veza međusobno pojačava i procesima političke socijalizacije obnavlja. Ovdje je precizno pokazano kako političke institucije utječu na političku kulturu, ali s obzirom i na različite generacijske efekte (prijeratne i poslijeratne generacije), jasno je kako se politička kultura prenosi i traje, jer su poslijeratne generacije vijećnika iz Istočne Njemačke bile sklonije egalitarnoj demokraciji nego prijeratne, te da tako ona ima i nezavisne ili autonomne utjecaje na političko ponašanje, ali i na prezentne političke strukture.

O funkcionalističkoj svezi između političke strukture i kulture svjedoči i istraživanje E. Noelle-Neumann (1994.). Ona je, naime, istraživala političko kulturalne preduvjete za demokraciju u Istočnoj Njemačkoj nakon pada Berlinskog zida 1989. U stvari, prema našoj procjeni, ona je ispitivala sve one političko-kulturalne pretpostavke za demokraciju koje se mogu gotovo jednoznačno odrediti kao “demokratska legitimacija”. Pod demokratskom legitimacijom, kao jednom subdimenzijom političke kulture, podrazumijevamo prije svega podržavanje demokracije kao političkog poretka, te podržavanje slobode i tržišne ekonomije. E. N. Neumann je upravo istraživala političko-kulturalne preduvjete demokracije. Ona je pritom uspoređivala rezultate svojih ispitivanja u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj. Ovo je istraživanje zanimljivo zato što je ovaj put, za razliku od prethodno analiziranog, provedeno na uzorku njemačkih građana. Ovdje nije mjesto da se detaljno prikazuje metodologija i rezultati ovog ispitivanja, već ćemo se ograničiti samo na neke komponente demokratske legitimacije. Tako postoje podaci o tome što građani (od 16. godine pa naviše) u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj (1994.) misle o demokraciji kao obliku vladavine. Odgovarali su na sljedeće pitanje: “Mislite li Vi da je demokracija koju mi imamo u Federalnoj Republici najbolji oblik vladavine ili postoji neki drugi bolji oblik vladavine?”. Da je demokracija najbolji oblik vladavine, odgovorilo je čak 76% ispitanih zapadnih Nijemaca, a samo 31% istočnih Nijemaca. Na pitanje o socijalizmu: “Misliš li ti da je socijalizam bio dobra ideja koja je slabo implementirana?”, pozitivan je odgovor dalo 36% ispitanika u Zapadnoj Njemačkoj, a čak 74% u Istočnoj Njemačkoj. I na drugim sličnim pitanjima gotovo je 30-40% istočnih Nijemaca iskazivalo nižu razinu demokratske legitimacije od zapadnih Nijemaca.²¹ Ako je suditi prema tezi F. Weila (1994.), kao i nekih drugih znanstvenika, da je demokratska legitimacija gotovo presudan uvjet za stabilnost demokracije, onda nije teško zaključiti kako u istočnih Nijemaca još uvijek nema dostatno takve legitimacije koja bi mogla sustavno jamčiti njihovo podržavanje demokracije.

U svome istraživanju E. Noelle-Neumann se poziva na S. P. Huntingtona (1984.)²², koji ispituje utjecaj četiri skupine faktora na razvoj i stabilizaciju demokracije: ekonomskog blagostanja, socijalne strukture, vanjskog svijeta, te kulture sredine. Prema

²¹ Noelle-Neumann, E., Problems with Democracy in Eastern Germany after the Downfall of the GDR, u: Weil, F. (ured.), “Research on Democracy and Society”, *JAI Press Inc.*, Vol. 2, 1994., str. 215-219.

²² Huntington, S. P., Will More Countries Become Democracies?, *Political Science Quarterly*, Vol. 99, br. 2, 1984., str. 193-218.

njegovu mišljenju, dobra ekonomska situacija, blagostanje i priličito izjednačena ekonomska distribucija sve su povoljni faktori koji utječu na povoljne uvjete za demokraciju. Nakon ujedinjenja veliki je postotak istočnih Nijemaca smatrao da stoje bolje financijski nego prije u bivšoj državi, čak je njih 78% izjavilo da stoji relativno dobro financijski, dok je tako mislilo oko 86% zapadnih Nijemaca. Prema tome, E. Noelle-Neumann je s pravom zaključila, a to je za njemačke prilike iskustvena činjenica, da “ekonomske faktore ne objašnjava probleme na koje se nailazi u tranziciji prema demokraciji u Istočnoj Njemačkoj”.²³ Očito je, dakle, da su za razvoj stabilne demokracije važniji faktori kao što su socijalna struktura i politička kultura, te kultura općenito. A da u tome okviru postoje ozbiljni problemi za bivšu Istočnu Njemačku, također pokazuju rezultati ovog ispitivanja. E. Noelle-Neumann je ustvrdila kako je, ako je riječ o socijalnoj strukturi, važan razvoj srednje klase i političkih elita, a to je u Istočnoj Njemačkoj dosta problematično. Za indikatore socijalne strukture uzela je podatke o sudjelovanju građana u različitim socijalnim udrugama i klubovima. Njezino je ispitivanje pokazalo da je 1991. u Zapadnoj Njemačkoj bilo 60% ispitanika koji su bili članovi barem jednog kluba ili udruge, dok je u Istočnoj Njemačkoj takvih bilo oko 53%. Rezultati su dalje pokazali da je u Zapadnoj Njemačkoj bilo u raznim klubovima i udrugama 1991. čak 88% ispitanika, dok ih je u Istočnoj Njemačkoj bilo samo 63%. Međutim, ako se odbije čak 24% onih u Istočnoj Njemačkoj koji su bili članovi Sindikata, dok je u Zapadnoj Njemačkoj takvih bilo samo 8%, onda je jasno da je stanje sa socijalnom strukturom 1991. godine u Istočnoj Njemačkoj bilo isto kao ono u Zapadnoj Njemačkoj 1953. I ovi podaci govore da postoje ozbiljni problemi na putu u demokraciju u Istočnoj Njemačkoj.

Četvrti faktor koji Huntington uzima kao važan za razvoj demokracije jest faktor “kulturalnog konteksta”. A upravo nas taj ovdje najviše i zanima. Huntington smatra da u demokraciji postoji strukturalni konflikt između dviju vrijednosti: individualne slobode kao najviše vrijednosti demokracije, te sigurnosti i reda, kao najviših vrijednosti u autoritarnim poretcima.²⁴ E. Noelle-Neumann je ovu kontradikciju u vrijednostima ispitivala na dilemi sloboda ili socijalna pravda. Dok je 1993. godine 38% zapadnih Nijemaca odgovorilo da je za njih važnija sloboda od socijalne pravde, tako je iste godine odgovorilo samo 20% istočnih Nijemaca. Dakle, više od 20% ispitanika u Istočnoj u odnosu prema onima u Zapadnoj Njemačkoj bilo je sklonije podržati socijalnu pravdu nego slobodu.

I ovaj podatak se slaže s onim R. Rohrschneidera (1994.) koji je, kao što smo pokazali, utvrdio da parlamentarci iz Istočne Njemačke mnogo više podržavaju egalitarni oblik demokracije, nego oni iz Zapadne Njemačke. Prema tome, nema razlike između građana i elita. Zato je opravdano ustvrditi kako je istočnonjemačka politička struktura utjecala snažno na razvoj političke kulture, koja nije korespondentna modelu liberalne demokracije.

Ovdje nam se čini veoma važnim iznijeti i podatak o socijalnom povjerenju kao jednoj komponenti “kulturalnog konteksta” o kojem govori Huntington. Socijalno

²³ Noelle-Neumann, E., 1994., op. cit., str. 221.

²⁴ Huntington, S. P., 1984., op. cit., str. 194.

povjerenje je važno u procesima horizontalne integracije građana, a to je važnija dimenzija od vertikalne integracije (od građana prema centralnim autoritetima države). Moglo bi se reći da je socijalno povjerenje među građanima indikator demokratske integracije u društvu, dok je vertikalno povjerenje, koje se zasniva na autoritetima vlasti, više indikator autoritarne integracije. Ali ovdje nas ta dilema toliko teorijski ne zanima. Rezultati istraživanja u Njemačkoj pokazuju da su istočni Nijemci na ljestvici socijalnog povjerenja (vjerovanja u druge ljude) bili mnogo niže (samo 26% iskazalo je pozitivan stav) od zapadnih Nijemaca, koji su pozitivan stav socijalnog povjerenja iskazali u 35% slučajeva. Ako se zna da su 1953. godine zapadni Nijemci iskazali pozitivno socijalno povjerenje u samo 13% slučajeva, onda je jasno da su oni 1994. bili mnogo povjerljiviji u druge. Ovaj podatak, kao i mnoga druga istraživanja, pokazuje da su istočni Nijemci 1994. u boljoj poziciji za razvoj demokracije (za demokratsku tranziciju), nego što su to bili zapadni Nijemci početkom 1950-ih.

Istraživanja M. Kaasea (1994.) o političkoj kulturi i političkoj konsolidaciji u centralnoj i istočnoj Europi na istoj su liniji istraživanja koje su 1963. proveli Almond i Verba o odnosu političke kulture i političke strukture. Iz njegovih istraživanja izdvajamo samo dva stava građana iz kojih se može zaključiti stanovite ambivalencije u njihovoj političkoj kulturi. Iako je 1992. čak između 60 i 75% građana u Mađarskoj, Češkoj, Poljskoj, Bugarskoj, osim u europskoj Rusiji (oko 50%), bilo za tržišnu ekonomiju, odnosno smatralo je kako je izgrađivanje tržišne ekonomije ispravna stvar, ipak ih je mnogo manje preferiralo novi politički poredak, odnosno smatralo da im je bilo bolje u starom nego u novom sustavu. Ovdje ćemo iznijeti podatke o zadovoljstvu novim poretom i o zadovoljstvu načinom razvoja demokracije u njihovim zemljama (Tablica 1.).

Tablica 1: Zadovoljstvo građana centralne i istočne Europe (1992.) s novim poretom i načinom razvoja demokracije u njihovim zemljama²⁵

Zadovoljstvo	Bugarska	Češka	Mađarska	Poljska	Europska Rusija
s novim sustavom	40,3%	53,4%	21,7%	38,7%	21,4%
s načinom razvoja demokracije	39,9%	30,9%	24,1%	36,1%	13,0%

Izvor: M. Kaase, 1994.

Iz ove tablice je jasno da je iskustvo u "starom" socijalističkom sustavu, bez obzira na to što mi o njemu mislili, ostavilo snažne tragove u političkoj svijesti građana iz bivših socijalističkih zemalja. M. Kaase je svoje opsežno izlaganje o političkoj kulturi i političkoj konsolidaciji u bivšim socijalističkim zemljama zaključio ovako: "Rezultati prezentirani u ovome poglavlju u kontekstu političko kulturalnog pristupa pokazuju da je proučavanje političke kulture u Almondovoj i Verbinovoj tradiciji važan element u analizi svih faza promjene režima: liberalizacije, demokratizacije i konsolidacije. Ovi nalazi govore o činjenici da demokratska konsolidacija u centralnoj i istočnoj Europi ne

²⁵ Kaase, M., Political Culture and Political Consolidation in Central and Eastern Europe, u: Weil, F. (ured.), "Research on Democracy and Society", *JAI Press Inc*, Vol. 2, 1994., str. 264, 268.

nastaje automatski i sukladno ostvarivanju institucionalnih promjena. Prije je riječ o interakciji institucija i ljudi, temeljenoj na ekonomskoj obnovi i rastu, koja će konačno odrediti rezultat ovoga procesa i u okvirima režima”.²⁶ Međutim, rezultati pokazuju da postoje u političkoj kulturi građana u ovim zemljama značajni “talozni” socijalističkog načina mišljenja, što stvara jake ambivalencije u njihovim političkim osjećanjima. Ove ambivalencije mogu, barem donekle, uza sve ekonomske probleme vezane za tranziciju, objasniti i znatna izborna laviranja građana u ovim zemljama, koji od izbora do izbora “lutaju” od jedne do druge ekstremno suprotstavljene političke opcije (od desnice do ljevice). To se događa u Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, Rusiji, Bugarskoj, Rumunjskoj. Takvo lutanje od “nemila do nedraga” u ovim zemljama svakako je posljedica izvjesnih razočaranja postojećom ekonomskom situacijom, neispunjenim očekivanjima, ali je po svemu sudeći sve to posredovano “talozima” stare socijalističke kulture, koja izaziva duboke ambivalencije u osjećanjima građana, te i na toj osnovi njihovo elektoralno ponašanje radikalizira i ekstremno polarizira. Možda se odgovori na ova pitanja, tj. zašto je tome tako, mogu bolje naći u istraživanjima F. Weila o odnosu između političke kulture, političke strukture i demokracije. To je novi pristup istraživanjima između strukture i kulture, pa zavrjeđuje da ga se ovdje prezentira barem u osnovnim konturama, što ćemo kasnije i učiniti.

O vezi političke kulture i političke strukture svjedoči i istraživanje koje su proveli G. Peterson i J. M. Wrighton (1998.) o odnosu povjerenja u vladu u SAD-u i političke strukture (dvostranačkog sustava), te glasovanja na predsjedničkim izborima. Ovi su autori pokazali kako je dvostranački sustav u SAD rigidan i da ne dopušta značajnom dijelu građana alternative, da oni tako postaju nezadovoljni i frustrirani, te kao takvi glasuju za “treću osobu”, tj. za predsjedničkog kandidata izvan glavnih političkih stranaka. Rezultati istraživanja su pokazali da razina povjerenja u vladu ima utjecaja na glasovanje za izvanstranačkog predsjedničkog kandidata (trećeg kandidata), te da je taj utjecaj nezavisan od socioekonomskog statusa, obrazovanja, mišljenja birača o kandidatima i stranačke identifikacije. Birači s niskom razinom povjerenja bili su dosljedno izgledniji da glasuju za izvanstranačkog predsjedničkog kandidata, nego za kandidata iz dviju velikih stranaka. Prema tome, zaključuju ovi autori, “niski nivoi povjerenja u vladu imaju implikacije na demokratski proces”.²⁷ Istraživanje zaista precizno pokazuje da postoji sprega (korespondencija) između političkog povjerenja u vladu i predsjedništvo kao institucije vlasti, te političke strukture (dvostranačkog političkog sustava). To nepovjerenje u vladu kao instituciju prenosi se kao nepovjerenje u predsjedničke kandidate dviju velikih stranaka, a to onda usmjerava biračko tijelo prema izvanstranačkim kandidatima na predsjedničkim izborima. Dakle, jasno je da postoji neka veza između političke kulture i političke strukture.

Čini nam se da još jedno istraživanje u Almondovoj i Verbinoj tradiciji o vezi političke kulture i političke strukture zaslužuje pozornost. To je istraživanje od J. A. Bootha i M. A. Seligsona (1993.) o političkoj kulturi Kostarike, Meksika i Nikaragve. Oni su zapravo ispitivali veze između političke kulture i tipa režima. Ove zemlje su pogodno

²⁶ Kaase, M., 1994., op. cit., str. 270.

²⁷ Peterson, G., Wrighton, J. M., Expressions of Distrust: Third-Party Voting and Cynicism in Government, *Political Behavior*, Vol. 20., br. 1, 1998., str. 30.

zato što su u Meksiku i Nikaragvi na djelu autoritarni režimi, a u Kostariki demokratski režim vlasti. Zanimalo ih je postoji li u ovim zemljama kongruencija (korespondencija) između političke kulture i tipa režima. Dakako, autoritarnom tipu režima trebala bi odgovarati autoritarna (nedemokratska) politička kultura, a demokratskom tipu režima odgovarao bi model demokratske političke kulture.

Za mjere političke kulture (kao zavisne varijable) uzeli su dvije komponente: 1. ekstenzivnu participaciju (EP), koja obuhvaća podržavanje konvencionalnih i nekonvencionalnih oblika političke participacije, i 2. inkluzivnu participaciju (IP), koja obuhvaća podržavanje civilnih sloboda i prava na razliku. To su, dakle, dvije važne dimenzije političke kulture. Nezavisna varijabla bio je tip režima u ispitivanim zemljama, ali su kontrolirane i varijable kao što su spol, dob, obrazovanje, te politička ideologija ispitanika.

Ispitivanje je pokazalo da su urbani Meksikanci pokazali visoku razinu podrške za ekstenzivnu (EP) i inkluzivnu (IP) političku participaciju. To je bilo suprotno očekivanjima i tezi da autoritarnom političkom režimu odgovara autoritarna politička kultura. Nasuprot tome, urbani Meksikanci pokazali su zavidnu razinu prodemokratske političke kulture, unatoč autoritarnom sustavu njihove vlasti.

U Kostariki je većina ispitanih građana podržavala ove dvije dimenzije političke kulture – oko 90% njih podržavalo je dimenziju ekstenzivne participacije (EP), a oko 3/4 je podržalo dimenziju inkluzivne participacije (IP). Međutim, ono što iznenađuje jest to da su Nikaragvanci pokazali čak veću podršku za civilne slobode i pravo na razliku nego Kostarikanci, unatoč činjenici da u Kostariki postoji duga tradicija demokratske vlasti, a u Nikaragvi autoritarne. Nikaragvanci su u mnogo većem postotku podržavali inkluzivnu participaciju (IP, što je stroži test demokratske kulture), nego što su to činili Kostarikanci. Čak ni spol, dob i obrazovanje nisu mogli objasniti visoku razinu podrške za demokratske norme koje su utvrđene kod Nikaragvanaca. Prema tome, jasno je kako ovdje između tipa režima i političke kulture Nikaragvanaca ne postoji kongruencija, te da to pobija tezu o korespondenciji (slaganju) između tipa režima i političke kulture.

U slučaju Kostarike teza o korespondenciji između političke kulture i političke strukture važi, ali kad je u pitanju Meksiko i Nikaragva ta teza ne važi, ako je suditi po ovim rezultatima. Kako objasniti ovu činjenicu? Autori su procijenili da bi ovu paradoksalnu situaciju možda mogli objasniti političkom ideologijom građana. Pošli su od klasične teze i dokaza kako su oni na političkoj ljevici više skloni podržavati politička prava i civilne slobode, nego oni na političkoj desnici. Ova teza pokazala se točnom za Kostariku. U ovoj zemlji oni na političkoj desnici bili su skloniji negaciji ključnih političkih prava i civilnih sloboda, nego oni na ljevici. Dakle, u Kostariki postoji kongruencija između političke kulture, političke ideologije i tipa režima. Ali u Nikaragvi nije tako.

U Nikaragvi građani svih ideoloških boja bili su liberalniji od Kostarikanaca. Ali ono što je najvažnije jest to da su u Nikaragvi oni na političkoj desnici bili skloniji podržati politička prava i civilne slobode građana nego oni na političkoj ljevici. Ovo nije u skladu s teorijom i čestim nalazima. Autori su zaključili da ideologija u obje zemlje proizvodi razlike u podržavanju civilnih sloboda, s tim da je ovaj utjecaj ideologije

upravo obrnut u ove dvije zemlje. Dok u Kostariki politička ljevica češće podržava politička prava i civilne slobode, to isto u Nikaragvi čini politička desnica. Kako je to moguće?

Objašnjenje za ovaj paradoks Booth i Seligson nalaze u aktualnoj poziciji desnice i ljevice na vlasti. Znamo, naime, da tradicionalna teorija tvrdi kako ljevica više podržava civilne slobode zato što je to u skladu s njezinom političkom filozofijom. Ali se to u slučaju Nikaragve nije potvrdilo. Što je tome razlog? Ovi autori smatraju da je osnovni razlog tome u činjenici što je u Nikaragvi u vrijeme njihova ispitivanja ljevica bila na vlasti, a desnica u opoziciji. Dakle, pozicija u vlasti određuje odnos prema civilnim slobodama više nego politička filozofija ili ideologija. Oni na vlasti podržavaju civilnih sloboda izgleda doživljavaju kao ugrožavanje svoje vladajuće pozicije, dok oni u oporbi, pa čak i desno orijentirani, podržavaju civilne slobode, jer misle da tako mogu lakše osigurati put do vladajuće pozicije. Dakle, ovdje utilitarni razlozi, a ne ideološki, igraju važniju ulogu u stavovima prema političkim pravima i civilnim slobodama.

Iz ovih nalaza mogu se izvući neki zaključci ili barem teze za dalja istraživanja: 1. rezultati pokazuju da je moguća kongruencija između tipa režima i političke kulture, kao što je to slučaj u Kostariki, jer s obzirom na njezinu katoličku opredijeljenost, siromaštvo, itd., izgleda da upravo ovdje postoji dokaz o tome kako demokratska politička kultura može utjecati na stabilnost demokratskog poretka, kao i obratno; 2. rezultati također pokazuju da je moguća i nekongruencija između tipa režima i političke kulture, kao što je slučaj u Meksiku i Nikaragvi, pa se tako poriče teorija korespondencije između tipa režima i političke kulture. U ovim je zemljama, naime, postojala dosta jaka tendencija prema demokratskoj političkoj kulturi, unatoč njihovim autoritarnim režimima vlasti; 3. ovaj paradoks između tipa režima i političke kulture, koji nalazimo u Nikaragvi i Meksiku, moguće je barem dijelom objasniti pozicijom u vlasti, a ne političkom ideologijom građana. Naime, oni na vlasti, bez obzira na svoju ideologiju, podržavaju vrijednosti suprotne njihovoj ideologiji: ljevica na vlasti odbija podržavati civilne slobode i politička prava, a desnica u opoziciji podržava ova prava i slobode. To, dakako, čine iz utilitarnih razloga (održavanja ili postizanja vlasti), a ne iz ideoloških razloga. Ovdje se pokazuje kako utilitarni razlozi mogu biti jači determinatori političke kulture od ideoloških opredjeljenja. Booth i Seligson su na osnovi ovoga zaključili da je politička kultura mnogo više promjenljiva i responzivnija na kratkoročne ciljeve (održavanje ili postizanje vlasti), tj. na utilitarne razloge, a manje na dugoročna opredjeljenja (ideologije), nego što to političko-kulturološki pristup pretpostavlja.²⁸

Međutim, ono što je za nas ovdje najvažnije jest nalaz da između političke kulture i političke strukture (tipa režima) ne postoji jednoznačna veza, te da je ta veza često posredovana političko-strukturalnim faktorima, među koje svakako treba uključiti i aktualnu poziciju stranaka i njihovih pristaša s obzirom na vlast. Ova je pozicija vezana za obnašanje vlasti ili oporbu važna i djeluje utilitarno na političku kulturu, a suprotno ideološkoj poziciji. Ali što je ovdje važno jest to da se na ovaj način u analizu odnosa

²⁸ Booth, J. A., Seligson, M. A., Path to Democracy and the Political Culture of Costa Rica, Mexico, and Nicaragua, u: Diamond, L. (ured.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Reinner Pub., Inc., 1993., str. 133.

kultura – struktura uvodi novi pristup analizi ovih odnosa. Dok Almondov i Verbin klasični pristup jednostavno polazi od teze da postoji korespondencija između kulture i strukture, da demokratskom poretku odgovara građanski model političke kulture, te da je približavanje ovome modelu dokaz o jačoj vezi kulture i strukture, a udaljšavanje od njega dokaz je o međusobnom udaljšavanju ovih varijabli, te o potencijalnoj opasnosti za stabilnost demokracije. Prema Almondu i Verbi stabilnost demokracije nije zajamčena ukoliko se određeni demokratski režim više udaljšava od građanske političke kulture. Zato u njih politička kultura ima i determinističku ulogu s obzirom na strukturu.

Međutim, Booth i Seligson svojim istraživanjem upozoravaju da se veza između kulture i strukture mora bolje operacionalizirati. Oni su, naime, uočili da određeno stanje u strukturi, na primjer pozicija u vlasti (vladajuća ili oporbena), može imati značajnog utjecaja na političku kulturu građana. A “pozicija” u vlasti (stvarna ili oporbena) upravo je element političke strukture. Stvar je, dakle, u tome da je nužno u istraživanjima odnosa kultura-struktura definirati samu strukturu, dakle precizno je odrediti i operacionalizirati, te vidjeti kako pojedine varijable (komponente) same strukture utječu na kulturu, a ne samo struktura kao zamišljena amorfnja cjelina. To bi dalje utjecalo na definiranje demokracije kao posljedice odnosa kultura – struktura, a ne kao da je ona zamišljena sastavnica strukture, tj. isto što i sama struktura. U klasičnim su istraživanjima demokracija i struktura bile jedno te isto. Odnos između ove dvije varijable nije bio diferenciran – pod strukturom se mislilo na demokraciju kao politički poredak ili tip režima. Međutim, stvar je u tome da se demokracija odredi kao posljedica interakcijskog odnosa političke kulture i političke strukture. Upravo zato što je ona uvijek posljedica odnosa, a ne uvijek zadana vrijednost, moglo je dolaziti do kolapsa demokracije, te do njezina ponovnog uspostavljanja, itd. Čini nam se da je upravo F. Weill (1994.) usvojio i razradio jedno takvo metodološko opredjeljenje za istraživanje ovih odnosa. On je to, prema svemu sudeći, uznastojao raditi prema funkcionalističkom poimanju kulture “kao načina života” od Weberovog poimanja kulture “kao značenja”. Zato njegovo nastojanje smatramo inovacijom u metodologiji istraživanja odnosa među ovim pojavama. Ukratko ćemo pokazati njegov vrlo složeni pokušaj, kao i pokušaje nekih drugih istraživača, i zanimljivo postignuće.

3. Interakcijski pristupi istraživanja političke kulture, političke strukture i demokracije

Nema sumnje da je F. Weil (1994.) teorijski i empirijski dao vrlo značajan doprinos razumijevanju odnosa između političke kulture, političke strukture i demokracije. Ovdje je teško opisati u cjelini njegovu teorijsku poziciju i sve vrlo složene modele koje je definirao ili koristio za objašnjavanje odnosa među navedenim pojavama. Pokušat ćemo to uraditi u najkraćim crtama.

Kao što smo već rekli, on koristi Weberovu teoriju socijalnog djelovanja (*social action framework*) kako bi razjasnio odnose između političke kulture (kulture “kao

značenja” za razliku od funkcionalističkog poimanja kulture “kao načina života”²⁹ i političke strukture u odnosu na demokraciju kao rezultat. Tako on nastoji prevladati jednostavni kauzalistički pristup u kojem se tvrdi da politička kultura igra glavnu ulogu u determiniranju političkih struktura i režimskih posljedica. Ono što zapravo zagovara jest kompleksni interakcijski pristup između političke kulture i političke strukture u odnosu na demokraciju. On razvija pristup koji će mu omogućiti da ispita načine kombinacije političke kulture i političke strukture, te njihov doprinos posljedicama režima ili demokratskim posljedicama (*democratic outcomes*). Weil, zapravo, istražuje modele, u skladu s naznačenom metodološkom pozicijom, interakcije političke kulture i političke strukture, koji daju određene rezultate, tj. demokratske ili nedemokratske konzenkvencije.

Nakon što je objasnio dvije osnovne teorije o demokraciji, odnosno demokratskim posljedicama, a to su teorija konsezusa i teorija demokracije kao interesno utemeljene dominacije, te nakon kritike takvih teorija, ustvrdio je da se moraju uzeti u obzir interakcije socijalnih aktera koji slijede svoje primarne interese, ali i posredovanje, te interakcije varijablama političke kulture.

Smatramo, naime, da Weil u svome istraživanju odnosa između političke kulture i političke strukture demokraciju nije shvatio kao “fiksiranu” zavisnu varijablu, nego je “demokracija” ovdje uvijek posljedica ili rezultat odgovarajuće interakcije među ovim varijablama. Zato se u njegovu radu ne govori o “demokraciji” kao zavisnoj varijabli, u smislu kauzalnog utjecaja političke kulture na takvu varijablu, nego se “demokracija” tretira kao rezultat složene interakcije između političke kulture i političke strukture. A taj rezultat (*democratic outcomes*) je uvijek zapravo izraz procesa stvaranja (izgrađivanja), podržavanja i održavanja demokracije. Međutim, kako je povijest pokazala, taj rezultat može biti stvaranje, konsolidiranje, erodiranje, ali i propadanje demokracije. Demokracija, dakle, nije rezultat ni kulture ni strukture samih po sebi, kao ni njihovih jednostavnih kauzalno-determinističkih odnosa, nego rezultat dinamičke interakcije odnosa ovih pojava. Zato je demokracija uvijek rezultat, a nikada prosto stanje stvari ili zamišljeni model pojave.

Weil je prije ispitivanja modela interakcije političke kulture i političke strukture, koji daju određene rezultate (demokratske ili nedemokratske), definirao osnovne pojmove. Pri definiranju pojma političke strukture on se ograničava na stranački sustav i koalicione modele, a pri definiranju političke kulture ograničava se na jednu komponentu koju definira kao *demokratsku legitimaciju* (podržavanje demokracije i pravila demokratske igre). Za potrebe svoga istraživanja pojam “stranačkog sustava” razmatra sa stajališta promjenjivosti (nestalnosti, prevrtljivosti) biračkog tijela i protestnog glasovanja, te sa stajališta frakcionalizacije (fragmentacije) i polarizacije stranačkih sustava. A vladajuće koalicije (koalicijske oblike) promatrao je sa stajališta velikih koalicija, nestabilnih vlada, te antisistemskih koalicija. Prvo ga je zanimalo pitanje kako politička struktura, kako je ovdje opisana, tj. kako opozicijska struktura utječe na demokratske posljedice, odnosno kako ona proizvodi demokratske rezultate, ako se ti učinci kontroliraju demokratskom legitimacijom kao komponentom političke kulture. Tako

²⁹ Opširnije o tome u radu Brown, R., *Political Studies and Cultural Studies: A Response to Finlayson and Martin*, *Politics*, 1998., Vol. 18, br. 3, str. 173-177.

zapravo legitimacija pomaže objasniti koji elementi opozicijske strukture imaju najviše utjecaja na demokratske posljedice.

Njegova je analiza pokazala da su efekti opozicijske strukture (stranačkog sustava i vladajućih koalicija) imali neodređene učinke na demokratske posljedice, pod uvjetom da su ti efekti kontrolirani učincima demokratske legitimacije. Poblize, promjenljivost biračkog tijela i određeni modeli koaliranja davali su neodređene efekte na demokratske posljedice, jer nestalnost (prevrtljivost) biračkog tijela nije uvijek išla u antidemokratskom smjeru. Promjenljivost je zapravo normalna pojava u demokraciji. Pokazalo se, naime, da promjena smjera biračkog tijela nije išla u antidemokratskom smjeru, ako je razina demokratske legitimacije bila visoka. Birači su, unatoč promjeni stranačkog glasovanja, i dalje glasovali za prodemokratske stranke, kad je razina njihove demokratske legitimacije bila visoka.

Slično su djelovali i ostali elementi političke, tj. opozicijske strukture. Pokazalo se da fragmentacija stranačkog sustava nije bila toliko opasna za demokratsku stabilnost kao njegova polarizacija. G. Sartori (1966., 1976.) je opisao pojavu “polariziranog pluralizma”, te je pokazao da je ova pojava negativno povezana s legitimacijom.³⁰ To je pojava kad se stječu uvjeti o nemogućnosti alternativne demokratske koalicije, kad se istiskuje politički centar, kad se polariteti radikaliziraju, itd. F. Weil je rezultate svoje analize o efektima opozicijske strukture na demokratske posljedice sažeto iskazao ovako: “Opozicijska struktura utječe na demokratske posljedice, ali je ovaj efekt ograničen demokratskom legitimacijom. Neki su faktori manje važni od drugih. Promjenljivost birača i protesti, fragmentacija stranačkog sustava, nestabilnost kabineta, te pretjerano velike koalicije imaju neodređene (*indeterminate*) učinke na demokratske posljedice: to ovisi o razini legitimacije. Ako je legitimacija visoka, ovi faktori mogu pripomoći da se osigura fleksibilnost koju demokracija treba kako bi opstala. Polarizacija stranačkog sustava, blokirana alternacija, te ključna (*pivotal*) moć u koaliciji, svi kombinirano stvaraju ozbiljnije probleme. Međutim, čak i ovdje, legitimacija igra ključnu ulogu”.³¹ Očito je, dakle, da visoka demokratska legitimacija u birača blokira i filtrira razorne efekte navedenih varijabli opozicijske strukture.

Bilo bi svakako zanimljivo analitičko-hipotetički promotriti situaciju u Hrvatskoj sa stajališta polarizacije stranačkog sustava. Činjenica jest da je politički sustav u Hrvatskoj istovremeno fragmentiran (mnoštvo stranaka) i sada jako polariziran u smislu Sartorijeve teze o “polariziranom pluralizmu”. Glavnu osovinu polarizacije u nas čine dvije stranke: na jednoj je strani Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), a na drugoj Socijaldemokratska partija (SDP). Ove dvije stranke postupno postaju osovine polarizacije. To odnose između njih sve više radikalizira, tako da se HDZ sve više udaljava od centra prema desno, a SDP sve više prema lijevo. Nakon izbora, vjerojatno će biti problem kako formirati koalicijsku vladu koja bi djelovala stabilno, a velika koalicija

³⁰ Sartori, G., *European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism*, u: LaPalombara, J., Weiner, M., *Political Parties and Political Development*, Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1966., str. 137-176.; Sartori, G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1976.

³¹ Weil, F. D., *Political Culture, Political Structure, and Democracy: The Case of Legitimation and Opposition Structure*, u: Weil, F. D. (ured.), “Research on Democracy and Society”, *JAI Press Inc.*, Vol. 2, 1994., str. 83.

između HDZ-a i SDP-a gotovo je nemoguća, jer bi to također vodilo derogiranju demokracije, što zapravo ne bi odgovaralo volji biračkog tijela.

Dakle, analiza je pokazala da sama opozicijska struktura ima vrlo ograničene efekte na demokratske posljedice, pa čak i u slučaju polariziranog pluralizma, ako je razina demokratske legitimacije u biračkom tijelu dostatno visoka. Do ove razine analize odnosa opozicijske strukture i političke kulture pokazuje se da je politička kultura (iskazana u obliku legitimacije) relativno autonomna snaga od opozicijske strukture. Međutim, autonomija legitimacije nije potpuna, jer kauzalnost teče i u obrnutom smjeru – opozicijska struktura utječe na legitimaciju. F. Weil je, dakle, analizirao i efekte opozicijske strukture na političku kulturu, odnosno na legitimaciju kao činjenicu političke kulture. Ovdje je on pojasnio da je politička kultura, pa tako i legitimacija, inertna pojava, jer traje jako dugo nakon svoga nastajanja. Politička kultura teško nastaje, ali teško i nestaje. Promjena političke strukture sama po sebi ne poništava modele političke kulture i njezine utjecaje na demokraciju. Upravo zato demokratska legitimacija traje, a to je potvrđeno na povijesnim primjerima, i u uvjetima ekonomske krize, odnosno krize performace (djelotvornosti) sustava ili vladajuće strukture. On zastupa tezu da je politička kultura “artificijelna pojava”, a ne “naturalna” društvena činjenica. Upravo zato “kriza performace neće generirati demokratske vrijednosti ako one već ne postoje, ali demokratske vrijednosti preživljavaju krizu ostajući intaktne”.³²

Unatoč takvom obilježju političke kulture i njezinoj važnosti za demokratske posljedice, jer ona kontrolira efekte opozicijske strukture, ipak je njezina autonomija relativna, jer politička struktura ima znatan utjecaj na legitimaciju. Analiza je pokazala kako responzivna opozicijska struktura (prosistemske koalicije, izbjegavanje velikih koalicija, itd.) pojačava demokratsku legitimaciju, a ova povratno djeluje na učvršćivanje demokracije. Pokazano je, također, da responzivna opozicijska struktura filtrira razorne efekte krize performace sustava (ekonomske depresije, rasta nezaposlenosti), jer slaba performanca ne može sama po sebi ugroziti demokraciju. Dakle, zadovoljavajuća opozicijska struktura potire učinke slabe performace samog sustava. Iz ovih složenih i suptilnih analiza F. D. Weil je zaključio vrlo precizno da su efekti opozicijske strukture na demokratske posljedice ograničeni demokratskom legitimacijom, a responzivna opozicijska struktura sama po sebi promovira legitimaciju. Tako se zatvara pozitivan krug između političke kulture i političke strukture, te se pokazuje da između njih ne postoji jednostavan determinističko-kauzalistički odnos, nego složeni interakcijski odnos.

Problem je, međutim, kako pokazati kombinirane efekte političke strukture (opozicijske strukture) i političke kulture (legitimacije) na demokratske posljedice. Radi se o tome da se politička kultura i struktura kombiniraju u svome utjecaju na demokratske posljedice. A upravo je problem pokazati te kombinirane (interakcijske) efekte. F. Weil se zaista potrudio pokazati kako ti kombinirani efekti nastaju i djeluju. To je vrlo složena analiza i može se ostvariti samo ako se pokažu određeni modeli odnosa između opozicijske strukture, legitimacije i demokratskih posljedica. Pokušat ćemo, koliko je to moguće, tako složenu problematiku i složene modele približiti razini što jednostavnijeg razumijevanja.

³² Weil, F. D., 1994., op. cit., str. 85.

F. Weil je kombinirane efekte političke kulture i političke strukture na demokratske posljedice pokušao prikazati pomoću različitih modela odnosa među ovim varijablama. Tako je razlikovao dvije osnovne skupine modela: jednu koja se fokusira na analizu interakcije među akterima (strankama i biračima), i drugu koja se fokusira na varijable (nezaposlenost, prosistemsko glasovanje, promjenjivost ili nestalnost birača, odnosno njihovih stranačkih preferencija). Interakcije među akterima opisao je modelom dinamičkog ekvilibrija, te promjene od jednog do drugog ekvilibrija. Interakciju među varijablama opisao je modelima asimetrične ili zakašnjele kauzalnosti, nejednakog razvoja, razlika u sekvenciranju, te konjunktura u fazirajućim ili nefazirajućim krugovima.

Ispravak

U broju 4/98. došlo je do nenamjerne zamjene sažetaka iz dva teksta koje je prof. dr. Vladimir Vujčić predao Redakciji. S obzirom da je Redakcija oba članka dala u obradu, prilikom slaganja broja 4/98. u članku prof. dr. Vladimira Vujčića "Tipologija političke kulture" sažetak na hrvatskom jeziku i sažetak na engleskom jeziku nisu sadržajno isti, jer je tekst na engleskom zapravo sažetak članka "Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije", koji je tiskan u ovom broju (br. 1/99). Ispričavamo se prof. dr. Vladimiru Vujčiću i našim čitateljima zbog ove nenamjerne zamjene.

Redakcija

Vladimir Vujčić

GLOBALIZATION AND GLOBAL AMERICAN POLITICS

Summary

The United States of America are the front runner of the contemporary process of globalization. The global American superiority in the political, military, economic, and cultural spheres goes hand in hand with the globalization trends, focusing on the activity of the global leader. The design of the new strategic approach which was to include its vision of the new relations as well as of its global leading role, has been unhurried and circumspect. In the course of two Clinton's mandates the finishing touches of that new outlook got concrete contours in practical actions, so it seems that the search for the place of the leader is soon going to be called off. The American politics is entering the next millennium as a well-defined and organized enterprise with well-thought out global objectives.